

A testi és a lelki képességek fejlesztésének gondolata Comenius pedagógiájában

SUBOSITS ISTVÁN - DR. GÖLLESZ VIKTOR
(Közlésre érkezett: 1992. június 4.)

*„Az ember is magától ölt emberi alakot - akárcsak az állat a maga módján -, de nem fejlődhet eszes, bölcs, tisztességes és jámbor lényé, csak ha a bölcsesség, tisztesség és jámborság oltóágaival előzőleg beoltottuk”
(Comenius)*

400 éve született a dél-morvaországi Brodban az egyetemes pedagógia talán mindmáig legnagyobb hatású gondolkodója, *Johannes Amos Comenius*. Emberi nagyságát és kultúrtörténeti jelentőségét csak a kor gazdasági, társadalmi és politikai történetének ismeretében értékelhetjük helyesen. Egész életében minden akadály, szenvedés ellenére *cselekvő emberré* tudott lenni, aki - számos más gondolkodótól eltérően - sosem veszítette el hitét az emberi értelemben és a nevelésben. A *reformáció embere* volt, miközben következetesen vallotta a *humanista életeszményeket* (1). Vallásos volt, de távol volt tőle *Pascal* befelé forduló

miszticizmusa. Kétségtelen, hogy mint gondolkodó, nem volt akkora hatású, mint *F. Bacon*, *Descartes* vagy *Newton*, de eszméi, amelyek az *ember fejlesztésének rendszerét* alakították ki, az emberi szellem legmagasabb pedagógiai horizontját jelentik. Személyiségében nemcsak a szenvedély munkálta tetteit, hanem - eltérően a pedagógia más géniuszeitől - az örök természetet mintázva megteremtette a nevelői gondolkodás szilárd alapjait.

De milyen utat világít meg a ma nemzedékének Comenius szellemiségének négy évszázadon át sugárzó fénykévéje? Milyen filozófiai talajból nőtt ki szellemisége, amely a hajszálgökök módján beágazta az elmúlt századok pedagógiai gondolkodásmódját?

Címlapkép a „Köznevelés” 1967. évi 13-14. számának borítóján

Gondolatrendszerének két pillére volt. Az egyik a *vallás*, a másik a *természet*. Vallásos világnézetére hatott *F. Bacon* ismeret-elmélete és a reneszánsz életszemlélete. Azt tanította, hogy az ismeretek igazsága főként az érzetek tanúbizonyságától függ, s az ismereteket a dolgok vizsgálatából kell szereznünk (2). Az a nyugat-európai kulturális eszmeáramlat, amelyet *enciklopédizmusnak* neveztek, *Bacon* hatásával párosulva, többek közt *Comenius* rendszerében is tetőzött. Az európai enciklopédizmus a tudományok eredményeinek összefoglalására törekedve, az egyetemes bölcsesség - a kor nyelvén - a *panszófia* elérését tűzte ki céljául (3).

Vallása szerint az üldözött cseh-morva testvérekhez tartozott, akiknek püspöke is volt. Rokonszenvezett a puritánus-presbiteriánus gondolatokkal. A teremtett világ nagy egységét hirdette, melyet Isten „minden harmónia forrása harmonikusán alkotott”.

Politikai eszményképe a polgári haladás lehetőségeit megteremtő abszolutisztikus fejedelmi rend volt. Ebből és humanista eszméiből nőtt ki az a művelődési program, amely megkívánja *minden egyes ember nevelését egész élete folyamán*. Nem elég tehát csak kitűzni a célokat a nevelésen belül, hanem az egész társadalomra ki kell terjeszteni az emberi dolgok tökéletesítésére vonatkozó igényt. Jóval átfogóbban kell az előfeltételeket létrehozni az emberi dolgok tökéletesítésére. Találón fejezte ki *Comenius* törekvését *Piaget*, amikor azt írja, hogy *Comenius* az egész társadalmat *sub specie educationis* szemlélte (4). Ennek az egész emberi világot behálózó pedagógiai szemléletnek a gondolati kifejtése pedagógiai főművében, a *Pampaediában* található (5). Így ír erről: „*A pampaedia* az emberi nem egyetemes kiművelése. ... Arról van itt szó, hogy minden embert mindenről minden tekintetben kioktassunk... E szándékunkból három következmény fakad. Legelőbb is azt kívánjuk, hogy ezen a tökéletes módon ne csak néhány ember - kevés avagy sok ember - formálódjék tökéletes emberségre, hanem minden ember, mégpedig minden egyes ember, ifjú és öreg, szegény és gazdag, nemes és nem-nemes, férfi és nő, röviden mindenki, aki embernek született. Ekként a jövőben az egész emberiségnek részesülni kell ebben a tökéletességre vezető kiművelésben; minden korosztálynak, minden társadalmi rendnek, nemnek és népnek.

Csehszlovák, román, nyugatnémet, lengyel, keletnémet, szovjet Comenius-bélyegek

A Magyar Posta bélyege a sárospataki főiskola épületének rajzával és alkalmi bélyegzése Comenius születésének 400. évfordulóján

kedvéért vagy éppen csalárdul, hanem az igazság érdekében. Így minden embert oly hasonlóvá kell tenni Isten képéhez (amire teremtettünk is), amennyire csak lehet, azaz valóban értelmessé és bölccsé, valóban tevékenyé és serénnyé, valóban állhatatossá és tisztességessé, valóban jámborrrá és szentté, és ezáltal valóban szerencsésé és boldoggá - itt és az örökkévalóságban.”

A célokat a vallásos világszemléletének útmutatása alapján tűzte ki, a módszereket és az eszközöket a természetből kölcsönözte, az oktatás és a nevelés alapelveit a külső természetből származtatta, pl. a természet nem rohan, mi is lassan haladjunk, csak lépésről lépésre. A *Didactica Magnában* az oktatás három lépését - a megértést, a megőrzést és emlékezetbe vésést, az alkalmazást - is a természettől kölcsönzött képpel magyarázta meg: a *megértetés* olyan az ismeretszerzésben, mint a fa gyökere, a *megőrzés* a fa törzsének felel meg, az *alkalmazás* hasonlatos a fa virágához és gyümölcseéhez. *Comenius* pedagógiájának megértését talán az a jelmondata segíti legjobban, amelyet legtöbb művének címlapján olvashatunk: *Omnes sponte fluunt, absit violentia rebus*. Szabad fordításban: „A munkának önként kell folynia, és messzire kell üznünk a kényszert.” Az oktatás olyan legyen, mint a természet spontán önmozgása, úgy működjék, mint a perpetuum mobile. Ha az oktatás nem magának a dolgoknak a természetéből fakad, akkor minden olyan idő, amit rá fordítottunk, elvesztegetett és felesleges. Ő volt az első elmélkedő, aki az ember *lényegéből* vezette le a nevelés célját és eszközeit, a nevelői munka lényegét a gyermekek fejlődéséhez mért tervszerű alkalmazkodásban jelölte meg.

Comenius szerteágazó életművéből leginkább csak a didaktikai vonatkozású megállapításait, tanításait és az iskolaszervezet megreformálását tartalmazó elképzeléseit szokták kiemelni; a neveléstörténeti kézikönyvek elsősorban ezekre hívják fel az utókor figyelmét. Pedig a lelki és testi tehetségek, képességek kimunkálásáról megfogalmazott gondolatai, amelyeket a sárospataki beköszöntő beszédében (elhangzott 1650. november 24-én) olvashatunk, számos, ma is korszerű és a jövőben is figyelembe vehető elemet tartalmaznak.

A képességek fejlesztéséről elmélkedő *Comenius* tanításai a gyenge tehetségűek, a csökkent képességűek intellektuális és testi fejlesztését magukénak valló, feladatuknak tekintő speciális nevelés, a gyógyító neveléstudomány művelőinek tevékenységét is vezérelhetik - ahogy a gyógypedagógia-történet

kutatói méltatják (6). Nem kelleetlen tehát, ha felidézzük tanításait.

A lelki tehetség - *Comenius* szerint - nem más, mint „elménk velünk született ereje”, amelynek négy része van. Az első az *ész*, amelyhez tartozik a „minden dolog tüköre”, ezt ma a fogalomalkotás műveletének nevezhetjük. Az ész másik tartozéka az ítélőképesség, amely mérlegel, ezt ma a logikus következtetés képességének mondhatnánk. Végül az észhez tartozik az emlékezet, a „dolgok kamarája”, az ismeretek kincstára. A lelki tehetség második foka az *akarat*, „minden dolog bírója, választója s parancsolója”. Ez voltaképpen a belátás, az erkölcsi meggyőződés, a dolgok megvalósításába vetett hit, amelyből fakad a jó vagy a rossz akarásának szándéka. A harmadik helyen van a *mozgató erő*, amelynek fő székhelye a *kéz*, az emberi szorgalom szerve, csodás dolgok művelője. Végül van a *beszéd*, amely az embereket a tervek és a munkák szövetségébe egyesíti. Ez a négy képesség adja az egyén világának négy oldalát. Gondolataiból az következik, hogy a teljesebb értékűséghez a képességeknek mind a négy oldalát ki kell művelni. Ahogy az ember műveli a földjét, kertjét, szőlőjét, mesterségét, ugyanúgy kell művelni a lelkét, tehetségét. De milyen a kiművelt lélek? - teszi fel a kérdést. A válasz: Kiművelt lesz akkor, ha sok mindent kigondol, s a dolgokba élesen behatol; ha a dolgok között különbséget tud tenni; ha ki tudja választani a dolgok közül a jót és a rosszat. Kiművelt lesz az egyén, ha szépen és gondolatokban gazdagon beszél. Találó hasonlattal fejezi ki a beszéd képességének hiányát: „Ha a tanuló ért valamit, de kifejezni nem tudja, semmiben sem különbözik egy néma szobortól. Ha pedig szavakat mond, anélkül, hogy értené, hasonlít a papagájhoz.” Felfogása szerint a dolgok megismerése csak úgy lehetséges, ha az a dolgok nyelvi jelének elsajátításával jár együtt, a dolgok megismerésével együtt gazdagítani kell a nyelvet. A nyelv pedig, amellyel a világot birtokba vesszük, csak az anyanyelv lehet (7).

Miről ismerhetjük meg a jól művelt embert? Azt tanácsolja, hogy figyeljük meg tetteit, mozdulatait, beszédét, sőt még a hallgatását is. „Figyelj menésére, ülésére, testtartására, kezeire, szemeire és bármi dolgára, mindenütt elő fog tűnni az illendőség, a méltóság, a kedvesség” - figyelmeztet *Comenius*. Felfogása szerint a tehetség kiművelése nemcsak az értelem, az ész kiművelését jelenti, hanem az élethelyzetekhez való alkalmazkodást, az erkölcsi tartást, a jellemességet, a bölcs mértéktartás képességének kiművelését is magában foglalja. Beköszöntő beszédében többek közt ilyen plasztikusan rajzolja meg a kiművelt tehetségű ember alakját „Ha embertársaival társalog, merő nyájasság;

A sárospataki főiskola plakettje

ha valamikor emberi társaságon kívül kell élnie, soha sincs kevésbé egyedül, mint mikor egyedül van, mert tele van jó gondolatokkal és saját magában való gyönyörűséggel. Jó és balsorsban úgy forgolódik, hogy maga a tény legyen bizonyosság arra nézve, hogy ismeri a dolgok különbségét s a hasznosat a haszontalantól meg tudja különböztetni. Kívánsága szerint folynak a dolgok? Nem ragadtatja el magát, nem fuvallkodik fel, nem lesz dölyfös. Szomorú helyzetbe kerül? Ugyanaz marad: nem merül el, nem esik össze, nem adja fel a reményt. Általában, aki okos, minden szerephez illeszkedik, mondja a költő. Mi mondjuk így: aki okos, minden haszonhoz és kárhoz alkalmazkodik.”

Milyen módszereket, eljárásokat javasol a képességek kimunkálására? Mielőtt megpróbálnánk választ adni a kérdésre, előre kell bocsátanunk, hogy *Comenius* a módszerekről sokszor és különbözően beszél, sőt a mai értelemben vett didaktikai módszerről összefüggő fejtegetést hiába is keresünk munkáiban. Műveinek különböző fejezeteiben módfelett értékes gondolatok vannak elhintve, de ezek inkább az oktatás és a fejlesztés alapelveinek tekintendők. Valószínűleg *Bacon* empirizmusára visszavezethetően, az induktív eljárások alkalmazására figyelmeztet: „Az embereket arra kell tanítani, hogy amennyire lehet, ne könyvekből tanuljanak, hanem az égről, földről, cserfáról, figefáról. Azaz, hogy ismerjék és vizsgálják a dolgokat, ne csak másoknak a dolgokról való megfigyelését és állításait” (8).

Hogy az öntevékeny gyakorlás mekkora értékű, *Comenius* válasza: „Az ember alkotva válik alkotóvá, s a gyakorlat mindenki számára a legjobb mester”. Az egyik levelében, amelyet Lorántffy Zsuzsannának írt, ezt olvashatjuk: „Az én módszerem... minden részében arra tör, hogy az iskolai munka játékká és örömmé változzék.”

Comenius nem kételkedett abban, hogy a világ dolgai megjobbíthatók, de ez csak akkor valósul meg, ha teljes bizalommal leszünk tanítványaink iránt, ha úgy tekintjük őket, mint a jövő letéteményeseit. Minden tanítványunkban a *jövőt* kell látnunk: „utánoznunk kell a rómaiak ama hadvezéreit - írja -, akik hogy katonáikat mindenre serényebbekké tegyék, nem *katonáknak*, hanem *velük együtt katonáskodóknak* szokták nevezni, s terveiket velük, mint társaikkal közölni.” Felemlíti Macedóniai Fülöp kedves történetét is, aki mikor egyszer egy iskolába lépve, a tanulóifjúságot fedetlen fejjel így üdvözölte: „Köszöntelek, borostyánkószorús urak, mesterek, doktorok, ügyvivők, polgármesterek stb. ...”, és a körülállók közt valaki ezt nevette fogadta, így felelt: „Nem tréfálok, a beszédem komoly. Mert ilyen férfiakra lesz szükség, ha mi meghalunk, az államnak, az egyháznak, az iskolának” (9).

Comenius szerint minden szép munkával nehézség van összekötve, s ami szép a munkában, az nem a lustaság, hanem a munka jutalma. A nevelés nehézségeit eloszlatja majd a szeretet és a kitűzött cél szem előtt tartása és nagyszerűsége. Mindezek gyökere és gyümölcse az emberbe vetett hit, amelyből a mindennapok fárasztó világában a nevelő személyisége folyamatosan újratöltődik (10.)

Jegyzetek

1. Régi magyar filozófusok. Kiad. és bev. Mátrai László. 1961 2. Comenius Ámos János Nagy oktatástana. Kiad. és bev. Geréb György. 1953. - Johannes Amos Comenius: A látható világ (Orbis sensualium pictus). Kiad és bev. Geréb György. 1959. 3. A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk. Klaniczay Tibor. 1964. 4. Comenius and Hungary. Szerk: Földes Éva - Mészáros István. 5. Zibolen Endre: Comenius és az emberi dolgok megvilágítása. Köznevelés. XXVI. 70/23. 6. Dr. Gordosné Szabó Anna: Gyógypedagógia-történet 1. 1979. 32-6. 7. Comenius: A lelki tehetségek kiműveléséről. Közveteszi Gulyás József. Magyar Pedagógia 1930, 1-10. és 131-147. 8. Molnár Oszkár: A tanítási módszer történeti fejlődése. 1926. 9. Comenius Ámos János búcsúbeszéde, melyet a pataki iskolából való távozása alkalmából tartott 1654. június 2-án. Közveteszi: Dezső Lajos. Nemzeti Nénevelés 1881. 10. A komeniológiaiával foglalkozó fontosabb magyar nyelvű művek: Bán I.: Comenius és a magyar irodalom. Irod. Tört. 1950. - Bakos J.: A magyar Comenius. 1957. - Vaszkó M.: Komensky Ámos János világnézete és pedagógiája. 1954. - Kvacsa J.: J. A. Comenius. Berlin. 1914. - Rácz L.: Comenius Sárospatakon. 1931. - Bán I.: Comenius és a magyar szellemi élet. PedSz. 1958. 964-74.

Német Különiskolák Szövetsége Bajorországi Tagozata (Augsburg)

Az Európai Közösség „Helios Program”-ja

HORVÁTH, JOHANN

(Közlésre érkezett: 1992. szeptember 26.)

Bevezetés és előtörténet

Az elmúlt években lépéseket tettek az Európai Közösség (EK) országai annak érdekében, hogy javítsák a fogyatékos emberek élet- és munkafeltételeit. Az EK-Bizottság a 70-es évek óta aktivizálta magát a fogyatékos emberek érdekében, részben az Európai Szociális Alap kezdeményezésein keresztül, részben olyan tanulmányok útján, melyeket saját munkacsoportjaik dolgoztak ki ezekben a témákban. E szociálpolitikai törekvések következménye volt a szociálpolitikai program 1974. január 21-én. De csak 1981-ben kerültek ezek az aktivitások strukturált keretekbe az „Akciók a fogyatékos emberek érdekében” részleg megteremtésével. 1981-ben volt a fogyatékosok nemzetközi éve. Főcélként a fogyatékosok gazdasági, társadalmi és kulturális beillesztését akarta megvalósítani az EK-Bizottság. 1983-ban beindult a Közösség „Első Akciósprogramja” a fogyatékosok érdekében.